

СЕРГІЙ ЛИФАР – УКРАЇНЕЦЬ ДО КІНЦЯ

У передсмертній записці, зверненій до дружини, він підписався: «Серж із Києва. Українець до кінця». Перефразовуючи афоризм «Бог дарує перший вірш, а решту робить самі», він міг сказати: «Бог дарує перший стрибок, решту робить самі». Але для цього треба бути безжальним, майже жорстоким до себе, бо ж ніщо так сильно не старіє як тріумф.

...У своїй автобіографічній книжці «Страдные годы», виданій у Парижі 1935 року, Сергій Лифар писав: «Лише той, хто був у Києві, дивився з Царського майданчика на урочисто величний Дніпро, хто побував у Видубицькому монастирі на високому крутому березі й звідти дивився на безкраї поля та ліси, тільки той зрозуміє, чому для киянина немає нічого дорожчого за Київ». При зустрічах Сергій Михайлович захоплено розповідав про дитинство та юність, про перші музичні й театральні враження (він співав у хорі Софійського собору, вчився в консерваторії), про українські народні пісні, танці й обряди, які чув і бачив у маєтку свого діда в Канівському повіті. Якось на спектакль у «Гранд-Опера» Лифар прийшов в українській вишиванці і з гордістю сказав, що походить із козацького роду. В «Страдных годах» він описував, як його улюблений дід «часто збирав онуків і розповідав про минуле України... Бачив я і поживклі, вицвілі грамоти з восковими печатками, що їх дали Лифарям українські гетьмани й кошові отамани великого Війська Запорозького».

Дитинство його було коротке й швидко обірвалося. Сергій народився у тривожні часи 1905 року. «Влітку 1919 року там встановився найчорніший терор. Навколо нас підпалювали будинки, вбивали заручників, знівечені тортами трупи кидали на вантажівки, мов забиту худобу. В мені вирувало нестримне обурення.

Саме тоді до Києва приїхав виступати Троцький. Учні гімназії вишикували перед трибуною. Я бачив зовсім близько цього похмурого чоловіка з кучерявою чуприною в пенсне на стрічці – щоб, бува, не загубити його в пориві ненависті. З його товстих грубих губ злітали лише злісні заклики до насильства, до сліпого фанатизму. В моєму ще дитячому серці визрівало відчайдушне рішення: треба змусити замовкнути цей голос, знищити цю злу силу. Виявилося, що чимало моїх друзів теж хотіли цього. Ми знайшли нерозірвану гранату, але кинути її на трибуну не вдалося, бо на той вирішальний момент Троцького заслонили охоронці».

1921 року Сергій дізнався, що С. Дягілев, засновник і художній керівник «Русского балета» попросив відому балерину Б. Ніжинську, в якої Сергій вчився, відрядити п'ять найкращих учнів до його трупи в Монте-Карло. Юнак опинився серед них. У трупі киян зустріли чомусь похмуро. Дягілев після проб холодно заявив, що вони цілковиті неуки.

Втім, він мав рацію. Однак Сергій не занепав духом. Після репетиції у тісних навчальних залах він ішов на мис і ночами до знемоги тренувався. Якось на одній репетиції він здивовано почув, як Дягілев сказав: «Оцей буде танцівником!»

Згодом він послав Сергія до Мілана шліфувати техніку в маестро Чекетті, в якого вчилися знамениті балерини Б. Ніжинська і А. Павлова. Через чотири роки Лифар – уже перший танцівник. Виступ молодого артиста у ролі «Блудного сина» в однойменному

балеті С. Прокоф'єва став найяскравішою подією останнього дягілевського сезону в Парижі. Після смерті Дягілева Сергій опинився без шеляга в кишені й без роботи, було йому 24 роки. Труп розсіявся по всьому світу, але, на щастя, Лифар одержує пропозицію-ангажемент у паризькій опері. Якраз тоді збиралися відзначати сторіччя від смерті Бетховена. Вибір упав на «Творіння Прометея». Сергій водночас був автором балету, хореографом й танцівником. Це був захоплюючий й небезпечний задум, де можна було в професійному плані скрутити собі в'язи.

Більшість глядачів, не дуже цікавлячись Бетховеном, прийшли на виставу, наче на кориду: їй уже винесли смертний вирок. Після ефектного, досі не баченого виходу Сергія оторопіла публіка затамувала подих. Це було щось неймовірне! Після вистави до гримерні зайшов директор театру і звелів принести шампанське (ніколи такого не робив) і запропонував йому очолити балет Опері, який тоді перебував у летаргії, і прекрасний принц-Лифар мав його розбудити.

«Моя хореографія, – згадував про той час Сергій Михайлович, – так захоплювала мене всього, що не давала спокою навіть уві сні. Нерідко в моїх нічних снах народжувався стиль мого нового твору, моєї хореографії і я, прокинувшись, записував його». Так визрів його реформаторський проект «Маніфест хореографа»: «Перефразовуючи Євангеліє я заявляю: «На початку був рух». Тобто – танець. Бо ритм – один із великих феноменів фізики, все в танці йде за своїм бездоганим ритмом. День і ніч, фази місяця, припливи, биття людського серця... Все це відбувається відповідно до їхнього власного ритму. Тіло танцівника, цей союз емоції та геометрії, стає художнім інструментом: воно творить».

Сергій Лифар вважав, що в балеті за танцем має бути перше й останнє слово. Втіленням «Маніфесту хореографа» став його балет «Ікар». «Жодна музика, – на думку Сергія Михайловича, – не може передати просту, стриману, сувору красу грецького міфу й те бачення танцю, яке він навіює. Політ, а потім спокутне падіння Ікара могли відлунювати лише тишею або глухими ударами людського серця. Будь-яка музична тривожність, будь-який звуковий «клімат» здавалися б штучними й відволікали увагу глядача від суті драми». Тож Лифар вирішив танцювати Ікара без музики, так образ набував гострішої експресії. Ця партія стала найважчою із тих, за які він брався. Треба було буквально відірватися від землі, а потім, ураженому, впасти.

Друг С. Лифаря письменник Жан Кокто писав про цю виставу: «Танець кидає виклик небу. Танцівник докладає всіх земних сил, аби злетіти у височінь. Міф ламає йому крила, але геній танцю рятує його й залишає герою шанс бути людиною. Лифар іде в повітрі, наче боги, що ходять по хвилях».

За цим стояла надлюдська праця, його колеги розповідали про неймовірну силу і вражаючу витривалість танцівника. Він щодня працював у театрі з восьми ранку до півночі, харчуючись лише цукром із кавою: «Засипаний компліментами, похвалою, – згадувала балерина Ліан Дейде, – він, проте, залишався дуже простим. Це був дуже щирий чоловік, типовий слов'янин з усіма властивими крайнощами – раптово він міг перейти від нестримної радості до глибокого суму... Перед ним схиляли голову: Лифар – геній».

Тим часом у світі ставало неспокійно, війна блукала навколо, всі відчували її подих. Після вторгнення фашистів до Польщі й оголошення про мобілізацію у Франції Оперу

вирішили закрити. Уряд покинув Париж, дирекція театру втекла. 14 червня 1940 року над Тріумфальною аркою з'явилася чорна свастика. Йдучи безлюдними Єлисейськими полями, Сергій Лифар побачив самотнього чоловіка з орденською стрічкою в петлиці – той плакав.

За умовами Гаазької конвенції німці мали право займати всі будівлі з державної власності, які не діяли. Єдиний спосіб не дати вивісити їхній прапор над театром – почати працювати в ньому. Лифар вважав, що було би боягузством і слабкістю дезертирувати, тобто залишити балетну трупку без керівника в цій ситуації. Опера почала працювати, Сергій Лифар, будучи в підпорядкуванні уряду Віші, виконував його накази лише формально і ніколи не зловживав своєю владою. Він матеріально допомагав противникам чи жертвам окупаційного режиму, переховував багатьох людей, які намагалися дістатися до вільної від німців зони.

22 червня 1940 року Лифаря викликали до готелю «Рітц», де тимчасово розташувалося німецьке губернаторство. Йому повідомили, що фюрер буде в Парижі і хоче відвідати Гранд-Опера: «Мені наче гупнули кулаком у сонячне сплетіння. Я мав прийняти фюрера і показати йому театр. Що робити? Я викликав чергового пожежника і за щедрі чайові та пляшку коньяку вмовив його переночувати сьогодні в комірчині консьєржа театру. Тієї ночі я не спав. Що відбувається в Опері? Тільки-но збігла комендантська година, я помчав туди. Пожежник був дуже схвилюваний. Він розповів, що близько п'ятої ранку прибув передовий німецький загін, який зламав замки на воротах. Десь о шостій на чотирьох джипах примчало з десятків офіцерів. Серед них – невисокий жвавий чоловік, що не приховував свого захоплення. Відвідувач походжав палацом так невимушено, що Жюль (пожежник) вирішив: це, певне, актор, який збирається співати Вагнера.

– Що? Ти не впізнав Гітлера? – вигукнув я. «Гітлера?.. Ні! Він виглядав таким мізерним». Жюль зблід і впав непритомний. Довелося його відвезти додому, а ввечері він помер.

Звісно ж, новина розлетілася зі швидкістю блискавки. Поширилися чутки, що нібито я не лише прийняв Гітлера, а ще й підлабузнювався до нього. Дехто навіть заявляв, що був свідком цього візиту, який відбувся вдосвіта і під великим секретом. Вирок надійшов із Лондона: вільні французи (жменька) засудили мене до смерті. Я ще довго мусив спокутувати ту фатальну ніч 22 червня».

Війська союзників підходили до Парижа. Гестапівці лютували, одного дня вони зробили обшук у номері готелю, де жив Лифар; на щастя його не застали, тож довелося переховуватися. Визволення Парижа, яке б мало об'єднати всіх французів спільною радістю, було спаскуджене нищим зведенням порохунків. Забули про те, що Лифар зберіг театр, що співробітники могли вижити протягом чотирьох років окупації. Однак його звинувачували в колабораціонізмі, особливо старалися комуністи, технічний персонал театру, які під час окупації спокійнісінько там працювали. Сергій Михайлович із сумом дивився, як зраджували його друзі, з якими ділив тривоги тих неспокійних днів.

Він покинув Оперу обурений, розчарований, зламаний. Згодом Лифар очолює «Новий балет Монте-Карло». А восени 1947 року Сергія Михайловича знову запросили до Гранд-Опера. І тут доречно згадати таке його визначення: «Мій характер. Я завжди

маю рацію – навіть помиляючись. Чи – навіть не маючи рації. Ніколи не помщаюся, бо моя помста – це мої досягнення. Прощаю все і всім. Але, на жаль, ніколи не забуваю».

Сергій Михайлович став засновником Академії танцю при «Гранд-Опера», ректором Інституту хореографії та Університету танцю Парижа, почесним президентом Всесвітньої ради танцю ЮНЕСКО. Жоден із видатних митців-французів не мав стільки урядових нагород, як українець С. Лифар, серед них Золота медаль Парижа, найпрестижніший орден Почесного легіону, заснований ще Наполеоном.

Він був славою і гордістю Франції, однак постійно відмовлявся від французького громадянства. Одного разу на урочистому прийомі генерал де Голль прилюдно звернувся до нього: «Месьє Лифар! Ви зробили для Франції стільки, скільки мало хто із знаменитих французів. Чи не час вам стати французом і за паспортом?» На це Сергій Михайлович із гідністю відповів: «Щиро вдячний, пане президенте, за вашу пропозицію. Але я ніколи не був і не буду французом, бо я українець і батьківщина моя Україна».

С. Лифар мріяв поставити балети на сценах Києва, але за радянської влади його ім'я викреслювали з енциклопедій та підручників. Лише в перші роки незалежності України воно повернулося до рідного міста Міжнародним конкурсом балету імені С. Лифаря. Серед прикрощів, які затьмарювали його життя, однією з найбільших і найнесправедливіших була змова відсторонити його від перших гастролей балетної трупи «Гранд-Опера» до Радянського Союзу. До них Сергій Михайлович дуже готувався: із 13 включених до програми балетів 11 були його. Однак уже біля трапу літака він дізнався, що дозволу на його виліт немає. Імені Лифаря не було й на афішах у Москві. Тільки в 1969 році С. Лифаря запросили почесним гостем Першого міжнародного конкурсу молодих артистів балету в Москві. Тоді ж він таємно виїхав на один день до Києва: «Я побачив Київ, який суттєво відрізнявся від моїх спогадів, але так само купався в м'якому світлі. Я знову побачив рідний дім, він виглядав похмуро. Я побував на Байковому кладовищі, де батьки спочивають поруч. Кладовище занедбане: безкінечний пустир, на якому відшукав дві могили. Я взяв по жмені землі з кожної могили».

Помер Сергій Лифар у 1986 році. В останні дні свого життя він казав: «Безперечно, настав час подумати не так про своє минуле, як про найближче майбутнє. Що мене заспокоює – це твердження Святого Василя: «Танець – переважне заняття небесних ангелів».

Україна пам'ятає про свого знаменитого земляка: у Національному історичному музеї в постійній виставці «Життя в танці» є особисті речі, театральні костюми, картини, нагороди Сергія Лифаря. Їх передала дружина графиня Ліллан д'Адефельдт. У Музеї культурної спадщини два зали, присвячені геніальному хореографу й танцівнику. 20 червня 1999 року в присутності Л. д'Адефельдт на фасаді колишньої гімназії, де вчився С. Лифар, відкрито меморіальну дошку. Іще однією згадкою про «Українця до кінця» є поява книжки «Спогади Ікара», яка вийшла нинішнього року українською мовою в Університетському видавництві «Пульсари».